

Magyar László András

Magyar vonatkozású nevek a régi nemzetközi orvosi-gyógyszerészi szókincsben

A nemzetközi orvosi és gyógyszerészi szakszókincsben szép számmal akadnak régebben is magyar vonatkozású nevek. Alább ezekből igyekeztem, ábécérendben rövid, nem teljes gyűjteményt összeállítani. Az egyes szakszavakat hosszabb-rövidebb magyarázattal és forrásjelöléssel láttam el. Szószedetemből terjedelmi okokból kihagytam azt a több mint 140 szindróma-, eljárás- és módszerelnevezést, illetve azt a néhány anatómiai és eszköznevet is, amelyet a szakirodalom már közölt (vö. például Bolányi–Palatkás 1962; Matekovits 2007). Ugyancsak kimaradtak olyan jelentős magyar szerzőktől származó és a nemzetközi orvosi nyelvben igen elterjedt szóalkotások is, mint az *antigén* (Detre László) a *flow* (Csíkszentmihályi Mihály) vagy a *stressz* (Selye János). A magyar szerzőtől származó szóalkotások közül egyedül a *homosexualis-heterosexualis*-t vettem be a gyűjteményembe, mert ennek magyar eredete kevésbé ismert.

Amphimerina Hungarica François Boissier de Sauvages (1706–1767), francia orvos és botanikus linnéi elvek szerint megalkotott betegség-nevezéktani rendszerében szerepel ez a betegségnév. Valójában, mint az a hozzá fűzött leírásból egyértelműen kiderül, ez a kór nem más, mint a *Morbus Hungaricus*, vagyis a *hastífusz* egyik névváltozata. A szó a görög *amphi-hémerinosz* 'kétnapos' melléknévből képzett szó, és a láz kétnapos, vagy inkább, mint az a szerző magyarázatából kitűnik, két és fél napos lefolyására utal (Boissier de Sauvages 1768: 327).

Antimon Hungaricum Az *antimon* nem más, mint *stibium*, vagy nyelvújítási nevén: *dárdany*. Az *antimon*, Paracelsusnak köszönhetően, a XVI–XVII. századi orvoslás rendkívül népszerű gyógyszeralapanyaga volt. Szifiliz elleni szerként is használták. Ennek az antimonfajtának a neve arra utal, hogy Magyarországról exportálták főként németföldre. A legjobb fekete antimon-szulfidot egyébként Rozsnyón bányászták, ezt vitték külföldre, a rozsnyói antimon ugyanis majdnem teljesen arzén- és ólommentes volt. A német nyelvterület gyógyszerkönyvei általában ezt az antimont ajánlották szifiliz ellen (Magyary-Kossa 1931: 129).

Aqua Reginae Hungariae Más elnevezései: *Magyar Királyné Vize*, *Eau de la Reine de Hongrie*, *Ungarisches Wasser*, *Spiritus Rosmarini compositus*, *Aqua aromatica Spir. Lavandulae, Spir. odoratus, Spir. Rosmarinus cps.* A *Magyar Királyné Vize*, amely nevét a sokkal későbbi és bizonyosan koholt hagyomány szerint Károly Róbert feleségéről – a Zách Felicián-történetben is szereplő – Erzsébet királynéről kapta. Rozmaring- és alkoholalapú, roboráló, látás- és potencijavító, továbbá köszvényt gyógyító csodaszer volt a XVII–XVIII. században. Magyary-Kossa Gyula szerint, aki hosszasan elemzi a gyógyszer történetét, a legkorábbi adat a *Magyar Királyné Vízének* említésére 1666-ból való. A *rozmaringszesz* vagy *rozmaring-infusum* egyébként ennél sokkal régebbi szer, már Arnaldus Villanovanusnál is előfordult a XIV. század elején (Magyary-Kossa 1929: 290–296, 1931: 75, 397, 425, 432; Arends 1935: 273).

Aqua Regis Hungariae Az *Aqua Regis Hungariae*, *A magyar király vize* legkorábbi receptje 1418-ból, egy prágai kéziratból való: „Végy vérehulló fecskefívet, zúzd össze és párold le egy lombikban, először fehér párlatot kapsz, aztán szürkét, harmadjára pedig pirosast – az utolsó a legjobb.” Méregellenes szerként használták (Magyary-Kossa 1931: 81).

Balsamum Ungaricum A *Magyar balzsam* elkészítéséhez a *Pinus pumilio*, vagyis a törpefenyő olaját használták. A fenyőolajat Észak-Magyarországon a törpefenyő fiatal ágai-ból vízgőz-desztillációval nyerték. A *Balsamum Ungaricum* a XVII. századi német gyógyszerárszabásokban már szinte mindenütt megtalálható. *Oleum templinum*nak és *Oleum tetae*-nak is nevezték (Schneider 1974: 78).

Calculus Hungaricus A *Calculus Hungaricus*, amely csupán egy gyógyszernevében szerepel, nehezen elkülöníthető betegséget jelöl, szó szerint 'magyar húgykővet' vagy 'magyar vesekővet'. Az *Aqua contra calculum Hungaricum*-ot Johann Schröder gyógyszerkönyve említi (Schröder 1718: 308; Magyary-Kossa 1931: 439).

Eschemmerle Egyetlen munkában előforduló állítólagos magyar betegségnév. Thomas Reinesius (1587–1667) né-

met orvos egyik levelében olvashatók a következők: „Olyasfajta lázban szenvedett, amelyet elsődleges tünete alapján közönségesen szívégésnek (causum cordis) és paráznak (prunellam) szoktunk nevezni, mások magyar betegségnak (Ungaricum morbum), megint mások pedig enkephalonoszonnak (fejbetegségnek) hívnak. Mivel a kór-ságot a magyarok anyanyelvükön Eschemmerlének, azaz agyszúnak nevezik nyilvánvalóan elsősorban az agyat és az agytevékenységeket károsítja, ezért heves fejfájással, álmatlansággal, eszméletvesztéssel, félrebeszéléssel és kibírhatatlan görcsökkel jár, illetve ezekkel végződik” (Reinesius 1670: 15). A betegségleírásból, illetve a környező szövegből arra következtethetünk, hogy ez a betegségnév is a *tífusz*, vagyis a *morbus Hungaricus* egyik névváltozata lehetett. Az *Eschemmerle* Reinesius szerint magyar szó, én azonban legfőképpen az „eszement”-tel tudnám valahogy azonosítani, amely esetleg az egyik tünetre utalhat.

Hagymáz Betegségnév. A magyar betegségnévet a nemzetközi szakszókincsbe Georg Johann Schuller (1701–1767), szebeni szász orvos emelte be, M. Alberti elnökletével, Haléban kiadott doktori értekezésével. Az értekezés nemzetközi visszhangjára jellemző, hogy Albrecht von Haller harminc évvel később újra kiadta a munkát. A *hagymáz*, mint az a disszertáció szövegéből is kiderül, nem egyéb, mint a *tífusz* egyik névváltozata, vagyis megint csak a *morbus Hungaricus* egyik elnevezésével állunk szemben (Milleter 1726; Haller 1758: 361–384).

Homosexualis–heterosexualis A szó magyar vonatkozású, hiszen a Wikipédia szerint Kertbeny Károly (1824–1882) magyar író, újságíró alkotta és írta le először, egy 1869-ben Berlinben, a korabeli porosz, a homoszexualitást elítélő törvény ellen, névtelenül kiadott cikkében. Kertbeny egyébként Bécsben született Karl-Maria Benkert néven, magyar nevét a Benkert családnév két szótagjának megfordításából alkotta. Kertbeny magyar költőket fordított németre, sikeres köztársasági és elsőrangú memoárió volt. Megjegyzésre méltó, hogy Németországban a homoszexuálisokat a második világháborúig inkább a Karl Heinrich Ulrichs (1825–1895) által kitalált *Urning* (és *Urninge*) nevekkkel illették (Takács 2004: 26–40; <https://en.wikipedia.org/wiki/Homosexuality>; https://en.wikipedia.org/wiki/Karl-Maria_Kertbeny)

Morbus Hungaricus Más nevein: *Lues Pannonica*, *Febris castrensis*, *Febris Hungarica*, *Prunella Ungarica*, *Febris militaris*, *Ungarische Krankheit*, *Ungarische Flecken*, *Febris maligna*, *hagymáz*. A *hastífusszal* vagy az úgynevezett *flektífusszal* azonosítható betegség. A terminus egészen a XVIII. századig eleven élt a nemzetközi orvosi nyelvben. A *tífusz* szó egyébként a görög *tüphosz* 'pára', 'gőz', 'láz' szóból ered. A *tífusz* (*typhus*) betegségnévet mai értelmében Magyarországon és nemzetközileg is csak a XVIII. század vége óta használják. A *Morbus Hungaricus* nevet a betegség azért kapta, mert az elsősorban Magyarországon vívott 15 éves háború (1591–1606) idején olyan erővel dühöngött és

akkora pusztítást tett mindkét seregben, hogy gyakorlatilag magának a háborúnak is a járvány vetett véget. A betegségnek a maga korában jelentős irodalma volt. A tuberkulózist *Morbus Hungaricusnak* csak a XIX. század végi hazai sajtó keresztelte el, más nyelvekben ilyen értelme e kifejezésnek nincs (Weszprémi 1778: 356; Győry 1901; Kaiser 1977: 654–667).

Pulvis Pannonicus Spindler Pál a híres pozsonyi orvos által feltalált orvosság. Drágakövek (smaragd, rubin zafir) és elefántcsont, valamint igazgyöngy keveréke. Tífusz, himlő és kanyaró-ellenes szerként közel kétszáz éven át használták. Később, a XVIII. század közepétől a drágaköveket és a költséges hozzávalókat elhagyták belőle, és egyszerűbb, valószínűleg téglaporból készült változatát *Pulvis Pannonicus ruber incompletus* 'tökéletlen, vörös', vagy *minus pretiosus* 'kevésbé értékes' néven árusították. Az olcsóbb változat több német gyógyszerkönyvben is szerepelt a XVIII. században (Jungken 1732: 756–757; Magyary-Kossa 1929: 100, 1931: 384).

Pulvis Pannonicus Scretae Terra sigillata, smaragd, tormentillagyökér, fraxinellagyökér, egyszarvúszarv-reszelék, elefántcsont-reszelék, ópium, kámfor és egyebek keveréke. Az elnevezésben a *Scretae* név mögött Heinrich Scretae, az 1670-ben Heidelbergben doktorált orvos rejlik, aki *De febre castrensi maligna [...]* (Schaffhausen 1686, Dresden 1710, Basel 1716) címmel a *tífuszról*, vagyis a *magyar betegségről* is írt egy sokat idézett munkát (Jungken 1732: 757; Magyary-Kossa 1931: 384).

Species laxantes Rakoczi Gyógyszernév. A XVIII. század egyik hírhedt és tehetséges szélhámosa, Saint Germain márki (1696–1784), aki azt állította magáról, hogy ő valójában Rákóczi Ferenc és valamelyik Thököly-leány fia, kalandos élete során a legkülönfélébb módszerekkel igyekezett jövedelemre szert tenni. Még a gyógyszerészetbe is belékontárvolt. Előbb *Species laxantes Rakoczi*, majd *Species laxantes Saint Germain* fantáziánéven terjesztett hashajtó teakeveréke sokáig népszerű volt Európa-szerte. Magyarországon *pecsétetes teának* hívták. Ez a tea népszerűségét annak köszönhetette, hogy állítólag potenciajavító és fiatalító szer is volt egyben.

Nagy Béla következő előállítás módját ismerteti: „Nedvesíts meg permetezéssel vékony rétegben kiterített ötszáz gramm szennalevet és szitálj rá egyenletesen elosztatva száz gramm savanyú-borkősavas káliumport. Száírtsd meg a keveréket enyhe melegen, azután tégy hozzá száz gramm összezúzott édesköményt, háromszáz gramm bodzavirágot. Keverd össze az alkatrészeket egyenletesen. Kiadás előtt a teakeveréket újból keverd össze” (Nagy é.n. 127)

Tsömör A magyar *csömör* betegségnévet Milleter János 1717-ben, Leydenben kiadott disszertációja terjesztette el. Az értekezés nyugaton két ízben is megjelent. Milleter munkájának elején egyébként érdekes orvosföldrajzi versi-

ke olvasható az egyes népekre jellemző kórságokról, végén pedig függelék található a jellegzetesen magyar betegségekről. A csömör, amely a nemzetközi irodalomban általában *tsoemoer* írásmóddal jelent meg, valamilyen fej- és hasfájással, lázzal, hányással, étvágytalansággal jár, állítólag a túl zsíros étkezéstől támadó betegség a magyarok körében (Milleter 1717).

Ungarischer Hafer Tetúirtó por. Pulvis contra pedicula (Arends 1935: 273).

Ungarische Pestbeule Más néven *Pustula maligna, ungarische Pocken, heunsche Blatter, rosa Hungarica*. A magyar marhaexporttal Ausztriába és Németországba juttatott kiütéses betegség vagy himlőféle, 1572-ben említik e néven először (Magyary-Kossa 1931: 225).

Ungarische Salbe Babérolajból készített kenőcs. *Unguentum flavum c. oleo Lauri* (Arends 1935: 273).

Ungarisches Steinlacköl Szamármájolaj. *Oleum Jecoris Aselli* (Arends 1935: 273).

Ungarischer Tee Libatop-tea. *Herba Chenopodii* (Arends 1935: 273).

Ungarische Tropfen Rozmaringeszsz. *Spiritus Rosmarini*. Nagyjából a *Magyar Királyné Vizével* azonos készítmény (Arends 1935: 273).

Ungarisches Kraut Az *Althaea Officinalis*, azaz az orvosi ziliz egyik elnevezése a közép- és kora újkori német gyógyszerkönyvekben. Az *orvosi ziliz* 'fehérmályva' nyákoldó, vízajtó és gyulladásgátló hatású gyógynövény (Schneider 1974: 77).

Ungarisches Wasser Lásd *Aqua Reginae Hungariae*.

Ungerisch Wurz Az *Aristolochia clematitis* (farkasalma) egyik elnevezése a közép- és újkori német gyógyszerészeti szövegekben. A farkasalma mérgező növény, de készítményeit gyógyszerként is használták (Schneider 1974: 124).

Vinum Hungaricum A magyar borokat, elsősorban a tokajit, a XVI. század végétől, Európa-szerte orvosságként is fogyasztották. A *Vinum Hungaricum* vagy *Vinum Tokajense* (passum) a kontinens szinte összes gyógyszerkönyvében szerepelt a XVIII. század végéig, néhol a XIX. század elejéig is. Emésztésserkentő, roboráló hatásúnak tartották, de tüdőbetegség vagy tüdőgyulladás ellen is alkalmazták (Csoma–Magyar 2007; Magyar 2009: 337–344).

Vitriolum Hungaricum Más néven *athanor*. Johann Rudolf Camerarius (1578–1635) német orvostudós írja, hogy a római és a magyar vitriol a legjobb. Az *athanor* Paracelsusnál *arcantumként* volt használatos, egyek közt elmebajok ellen

is alkalmazták (Camerarius 1626: 276; Ackerknecht 1979: 163–164).

IRODALOM

Ackerknecht, Erwin H. 1979: *History of the drug treatment of mental diseases*. Transactions and Studies of the College of Physicians of Philadelphia 3.

Arends, Georg. 1935 *Volkstümliche Namen der Arzneimittel, Drogen, Heilkräuter und Chemikalien*. Berlin: Verlag von Julius Springer.

Boissier de Sauvages, François 1768. *Nosologia methodica sistens morborum classes juxta Sydenhami mentem et botanicorum classes*. Amstelodami: De Tournes.

Bolányi Imre – Palatkás Béla 1962. *Magyar nevek a nemzetközi orvosi terminológiában*. Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár. Kézirat.

Camerarius, Ioannes Rudolphus 1626. *Sylloges memorabilium medicinae et mirabilium naturae arcanorum centuriae I–VI*. Augustae Trebororum: Zetznerus.

Csoma Zsigmond – Magyar László András 2007. *Magyar füves- és gyógyborok*. Budapest: Agroinform Kiadó.

Györy Tiberius 1901. *Morbus Hungaricus*. Jena: Fischer.

Haller, Albrecht von 1758. *Disputationes ad morborum historiam et curationem*. Lausanne: Bosquet.

Kaiser, Wolfram 1977. *Morbus Hungaricus. Zahn-, Mund- und Kieferheilkunde mit Zentralblatt* 65. 654–667.

Jungken, Johannes Helfericus 1732. *Corpus pharmaceutico-chymico-medicum universale sive concordantia pharmaceuticorum*. Francofurti ad Moenum: Knochius.

Magyar László András 2009. *Medizinische Dissertationen über den ungarischen Wein im 18. Jahrhundert*. In: Friedrich, Christian – Telle, Joachim (Hrsg.): *Pharmazie in Geschichte und Gegenwart. Festgabe für Wolf-Dieter Müller-Jahncke zum 65. Geburtstag*. Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft. 334–344.

Magyary-Kossa Gyula 1929. *Magyar orvosi emlékek*. I. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.

Magyary-Kossa Gyula 1931. *Magyar orvosi emlékek*. III. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.

Matekovits György 2007. *Fogászati személynévlexikon*. Budapest: Dental Press Hungary Kft.

Milleter, Ioannes 1726. *De morbo Hungariae hagymaz, ejusque cura praecipue per specificum*. Halae Magdeburgicae.

Milleter, Ionnes 1717. *Disputatio medica inauguralis de morbo tsoemoer Hungaris endemio*. Lugduni Batavorum, Wishof (RMK 1072).

Nagy Béla é. n. *Gyakorlati gyógyszerészet*. Budapest: Athenaeum.

Reinesius, Thomas 1670. *Epistolarum ad Nesteros, patrem et filium conscriptarum farrago in qua varia medica et philologica lectu jucunda continentur*. Lipsiae: Goetz et Fritsch.

Schneider, Wolfgang 1974. *Lexikon zur Arzneimittelgeschichte*. Band V/3. Pflanzliche Drogen. Frankfurt am Main: Govi-Verlag.

Schröder, Johann 1718. *Vollständige und nutzreiche Apotheke oder Artzney-Schatz*. Frankfurt-Leipzig: Hoffman.

Takács, Judit 2004. *The Double Life of Kertbeny*. In: Hekma, Gert (ed.) *Past and Present of Radical Sexual Politics*. Amsterdam: UVA – Mosse Foundation.

Weszprémi István 1778. *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Centuria altera*. Viennae: Trattner.